

*Szamborovszkyné Nagy Ibolya*¹

IDEGEN VILÁGBAN:
BARY GYULA BEREGI ESPERES LELKÉSZI TEVÉKENYSÉGE
A SZOVJETESÍTÉS IDŐSZAKÁBAN

ABSTRACT

In a Foreign World: Pastoral Activities of Gyula Bary, Dean of Bereg, in the Period of Sovietization

Full historical research of Gyula Bary's life path and activities after 1944 has not been done until today. He was the senior pastor and regional representative of the Transcarpathian Reformed Church (TRC), Dean of the Church County of Bereg. The study reconstructs the service of the former Reformed Church leader in chronological order, from the entry of the Soviet troops into Transcarpathia until Bary's death. In the course of this process, the study presents the ambivalent and complicated situation, in which the Reformed people of the region found themselves after the annexation of the territory to the Soviet Union. Gyula Bary was the head of the TRC only until the end of 1949. However, this was exactly the period when it was decided for the Reformed denomination, which was with its ninety thousand members very small from the perspective of the Soviet empire, whether they could remain with their traditions or they would possibly be merged and assimilated into the umbrella organization of the Evangelical Christian-Baptists, already recognized in the Soviet Union at that time. Therefore, the survival of the TRC after 1944 was largely due to the dean of Bereg, Gyula Bary who represented stability and traditions in the transitional period after the war, and who took a pragmatic approach to his decisions and actions in the interests of his Reformed Church.

Keywords: Gyula Bary, Reformed Church, Calvinists, post-war transition, Soviet Union, Transcarpathia

1 *Szamborovszkyné Nagy Ibolya* (PhD), történész, könyvtárigazgató, beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Kutatási terület: 1944 utáni szovjet egyházpolitika, Kárpátaljai Református Egyházkerület története 1944–1991. sznibolya@kmf.uz.ua

BEVEZETÉS

A téma problematikája abban nyilvánul meg, hogy Bary Gyula, a Kárpátaljai Református Egyház (KRE) egykori szeniorja és területi megbízottja, a Beregi Egyházmegye esperese 1944 utáni életútjának és tevékenységének teljes történeti feltárása mind a mai napig nem történt meg, így az 1946–1949 közötti egyházi működése mindezidáig nem képezte tárgyát egyetlen történeti kutatásnak sem. A tanulmány kronológiai rendben rekonstruálja az egykori református egyházi vezető szolgálatát a szovjet hadsereg Kárpátaljára történt bevonulásától Bary haláláig. Ennek során bemutatja azt az ambivalens és szövevényes állapotot, amelyben a vidék reformátusai találták magukat a terület Szovjetunióhoz csatolása után. Bár Bary Gyula, a reformátusok szeniorjaként *csak* 1949 végéig állt a KRE élén, ám pont ez volt az az időszak, amikor eldőlt a – szovjet birodalom szemszögéből igen kicsi, 90 ezres tagságú – felekezet számára, hogy megmaradhatnak-e hagyományaiknál, vagy esetleg beolvasztják őket az akkor a Szovjetunióban már elismert evangéliumi keresztény-baptisták (EKB) gyűjtőszervezetébe. Ebből kifolyólag a KRE 1944 utáni továbbélését jelentős mértékben köszönhette Bary Gyula beregi esperesnek, aki a háború utáni átmeneti időszakban a megtartó stabilitást és a hagyományokat képviselte, s aki pragmatikus nézőpontból kiinduló döntései és tevékenysége során református egyházának érdekeit tartotta szem előtt.

A kérdés úgy a magyar, mint az ukrán történetírásban rendre felmerül, bár csak időnként, elsősorban a reformátusok és a szovjet állam közötti kapcsolat témája kapcsán. Mivel az általunk kutatott időszak már a szovjet-ukrán történetírás korszakába tartozik, ezért nem meglepő, hogy a vidék történetét kutató ukrán történészeknél bukkan fel többször Bary neve.² Megnevezett munkákban azonban csak elvétve, *töb-bek között* említik a nevét, ám tevékenységének és/vagy szerepének történeti kontextusba helyezése, esetleg cselekedeteinek folyamatban történő vizsgálata mindezidáig elmaradt. Két munkát azonban ki kell emelni a megnevezettek közül, ahol egyértelműen olvashatunk Bary tevékenységéről is: az egyik Lesko 2002-es tanulmánya, ahol a KRE területi megbízottjának kiválasztása kapcsán – többek között – Bary személyéről is írt a szerző. A másik Sersztjuk cikke, aki szintén többször megemlíti a lelkész

- 2 СЛАМАХА, Ігор.: Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948), in: *Історія релігії в Україні*, кн.1., Львів, 2001, 372–378.; КАПІТАН Лариса: Процес ресстрації реформатських громад в повосному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра, *Красназнавство*, 2013/2, 139–145.; ШЕРСТЮК Інна.: Закарпатська реформатська церква у перші повоснні роки, *Історична пам'ять*, 2012/28, 85–92.; ЛЕШКО Оксана: Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках, *Сарпатика-Карпатика*, 2002/20, 105–114.; ЛЕШКО Оксана: Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках, in: МАНДРИК І. (голова): *Науковий вісник УжНУ, Серія: Історія*, Вип. 9, Ужгорода, Вид-во В. Падяка, 2003, 74–82.; ЛЕШКО Оксана: Протестанти Закарпаття: погляда у минуле, in: МАНДРИК Іван. (голова): *Науковий вісник УжНУ, Серія: Історія*, Вип.7, Ужгорода, Вид-во В. Падяка, 2002, 79–83.; ВОЙНАЛОВИЧ Віктор: *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*, Київ, Світогляд, 2005.

Bary Gyula és felesége, Bodáky Ida három lányukkal (1913) (a képet Bary Gyula egyik leányunokája, Szilágyi Sándorné Zsigó Judit bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki)

nevét, mikor a kárpátaljai reformátusok második világháború utáni évtizedét tekinti át, ám csak töredékes képet kapunk Bary szerepéről a tárgyalt időszakban.

Jelen tanulmány célja Bary Gyula egyházvezetői tevékenységének feltárása, röviden felvázolva az 1944 előtti korszaki tevékenységét is. Arra törekedtünk, hogy elsősorban korabeli források alapján rajzoljuk meg egyházi működésének történelmi ívét 1944 októbere és 1951. februári halála között. Ez egyházi tevékenységének bemutatását tekintve nemcsak kronológiai kontinuitásra való törekvést foglal magába, de célunk volt megérteni cselekedeteinek mozgatórugóit is, a kauzalitás kapcsolatainak feltárásával. Emellett vizsgáltuk tetteinek eredményét felekezete szempontjából is, közülük kiemelendően három kérdésre fókuszáltunk, melyek egyik publikációról a másikra vándorolva és hivatkozva tűnnek fel a *Baryt és* megemlítő munkákban, de tényszerű alátámasztás szinte soha nem követi ezeket a véleményeket. Az egyik felvetés, miért ragaszkodtak a szovjet állami szervek ahhoz, hogy pont ő legyen a KRE területi megbízottja? A másik, volt-e tevéleges köze Barynak a Keleti Baráti Kör (KBK) tagsága ellen 1947-ben elindult letartóztatásokhoz? Végül pedig, hogy miért mondott le Bary 1949 márciusában a területi megbízott posztjáról? Emellett arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a nagybereg-i lelkésznek milyen szerepe volt a kárpátaljai reformátusok és a KRE szervezetének fennmaradásában, túlélésében a szovjetesítés első szakaszában.

SZÁRMAZÁSA ÉS LELKÉSZI TEVÉKENYSÉGE 1944-IG

Bary Gyula 1880. november 6-án született Beregszászban, református lelkészi családban. Édesapja, Bari Sándor (1845–1933) Bátyú település választott lelkésze volt, mellette a Beregi Egyházmegye levéltárát is kezelte.³ Fia a Munkácsi Állami Főgimnáziumban érettségizett, majd a Debreceni Református Teológia hallgatója lett. Tanulmányai közben a fiatal Bary a Beregszászi Állami Gimnázium hitoktatója,⁴ valamint a *Beregi Újság* egyik szerkesztője,⁵ illetve a *Fehérgyarmati Hírlap* külső munkatársa is volt. Lelkészi beiktatása után 1906 és 1913 között Túristvándiban és Beregdarócon szolgált, majd 1913-ban Nagybereg mezőváros presbitériuma hívta meg választott lelkészül. Új szolgálati helyén 1914. február 15-én iktatták be.⁶ Nagybégányi Bodáky Idával kötött házasságából három lánya született, időrendben: Ilona, Ida és Judit.⁷

A Nagybereg-i Egyházközségben végzett lelkészi tevékenysége jelentős és szeretőgazó volt: 1920–1921-ben – a fiatal Bary tiszteletes irányításával – a templomon

3 KOMJÁTI Gedeon: Könyvismertetés, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(1879/9), 1879. márc. 2., 272.

4 A Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Közzéteszi: Schürger Ferenc igazgató. Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1905, 49.

5 S.n.: Szerkesztőváltás, *Szatmár-Németi*, 9(1905/44), 1905. júl. 5., 4.

6 S.n.: Lelkészebeiktatások, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(1914/9), 1914. márc. 1., 136.

7 Felesége a nagybégányi Bodáky István földbirtokos leánya volt.

és tornyán hajtottak végre nagyszabású külső-belső felújítást; 1922-ben kezdeményezte az első világhétségben odavesztett 840 kilogrammos nagyharang újraöntését; 1923-ban *egyházi énekegylet* alapítását is javasolta,⁸ amelynek maga is tevékeny tagja lett. 1936-ban a templom tornyán található százéves óraművet modernre cserélték, s ugyanekkor bevezették a templom épületébe a villanyvilágítást is.

Saját szolgálati helyén végzett lelkiismeretes szolgálata mellett tekintélyes részt vállalt a Beregi Egyházmegye, illetve a KRE életének szervezésében is: 1923-ban az egyházkerület pénztárosa,⁹ ezzel egyben a pénzügyi bizottság tagja lett,¹⁰ majd Léván zsinati körjegyzővé¹¹ és az egyházépítőügyi bizottság tagjának is megválasztották.¹² *Még ugyanabban az évben* Bertók Béla – a KRE püspöke – maga mellé emelte, mint *az egyházkerületi költségvetés ügyintézőjét*.¹³ *Végül 1924-ben – nagy szavazattöbbséggel – őt választották a KRE főjegyzőjévé*.¹⁴ *Mindemellett aktív politikai tevékenység folytatására is futotta energiájából és idejéből: 1924-ben tagja lett a Szlovenszékői és Ruszinszékői Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottságának,*¹⁵ *bekapcsolódott az 1920-as években újraéledt ruszinszékői szövetkezeti mozgalomba, s 1926-ban az igazgatósági tagok közé választották – többek között – Volosin Ágostonnal és Brascasajkó Gyulával együtt*.¹⁶ *Emellett az egyházkerületi lelkészi vizsgákat fogadó bizottság tagja,*¹⁷ *valamint a KRE Lelkészei Egyesület választmányi tagságában a Beregi Egyházmegyét képviselte*.¹⁸ *A fent említett és felsorolt szolgálatok és tevékenységek is közrejátszott abban, hogy amikor 1932-ben megüresedett a Beregi Egyházmegye esperesi széke, akkor Bary Gyulát választották meg a tisztségre*.¹⁹ Már esperes volt, amikor 1933 nyarán megválasztották a KRE lelkészi főjegyzővé, egyben a zsinat lelkészi rendes tagjává.²⁰

8 MÁCZA MIHÁLY: A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR DALOSSZÖVETSÉG ORSZÁGOS DALOSÜNNEPE KOMÁROMBAN 1938-BAN, *Limes – Tudományos szemle* 3(1990/1), 51.

9 Jegyzőkönyv. Felvetetett a Kárpátaljai Református Egyházkerület 1923 június hó 7-ik napján, Munkácson tartott közgyűlésén. TtREL I.22.a 1(1923) 43. 1. sz.

10 Jegyzőkönyv. Felvetetett a Kárpátaljai Református Egyházkerület 1923 június hó 7-ik napján, Munkácson tartott közgyűlésén, uo., 12. sz.

11 S.n.: Megnyílt a lévai református zsinat, *Prágai Magyar Hírlap*, 2(1923/136), 1923. jún. 19., 3.

12 S.n.: A református zsinat harmadik napja, *Prágai Magyar Hírlap*, 2(1923/138), 1923. jún. 19., 3.

13 Bertók Béla 1923. augusztus 6-i levele Bary Gyulának, TtREL I. 22. a 1/1923/72., 2.

14 S.n.: A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője, *Prágai Magyar Hírlap*, 3(1924/258), 1924. nov. 13., 6.

15 S.n.: Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, *Prágai Magyar Hírlap*, 3(1924/190), 1924. aug. 22., 1.

16 S.n.: A ruszinszékői szövetkezeti mozgalom újraéledése, *Prágai Magyar Hírlap*, 5(1926/266), 1926. nov. 23., 9.

17 S.n.: Református lelkészi vizsgák Beregszászon, *Prágai Magyar Hírlap*, 5(1926/251), 1926. nov. 23. 7.

18 S.n.: Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete, *Prágai Magyar Hírlap*, 11(1932/259), 1932. nov. 13., 11.

19 S.n.: A beregi református egyházmegye tisztújítása, *Prágai Magyar Hírlap*, 11(1932/268), 1932. nov. 24., 5.

20 S.n.: Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, *Sárospataki Református Lapok*, 28(1933/32), 1933. aug. 6., 191. l. még: A kárpátaljai református egyházkerület gyűlekezetei, *Pesti Hírlap*, 55(1933/171), 1933. júl. 30., 20.

Mindezen tevékenységek során elkerülhetetlen volt, hogy kapcsolatba kerüljön a csehszlovák államhatósággal, amelynek helyi képviselői többször is negligálták a reformátusok szervezeteit, mivel az egyházvezetésnek igen nagy befolyása volt a helyi lakosságra. Az 1920–1938 közötti időszakban Bary Gyulát törvényisztelő és -ismerő egyházvezetőként tartotta számon a helyi csehszlovák hatalom, aki a hatályban lévő jogszabályok minden téren történő betartásáért gyakran felemelte hangját. A korabeli politikai vezetéssel soha nem volt összeütközése, pont ezért volt olyan meglepő, mikor 1938 októberében a csehszlovák karhatalom a tiszteletest kihallgatásra hívta Beregszászba, majd onnan Ungvárra szállították, ahol a területi csendőrség börtönébe került, több napi vattatása közben megkínózták.²¹ A fizikai bántalmazás után igen meggyötörve tért haza. Aztán pár hét múlva a vidékről kivonuló csehszlovák katonaság Hédervári Dezső nagyberegai segédlelkészt és Baryt – feleségével és öt tehetős falubeli gazdával együtt – lefogta, majd megkötözve, de gyalogosan a harmadik faluig, Makarjáig hurcolta, s csak másnap engedte szabadon. Az akkor 58 éves lelkész nagyon rossz egészségi állapotban került vissza, napokig a beregszászi kórházban kezelték. Nem halt ugyan bele, de fizikailag nagyon megviselték az ungvári verések, a kihallgatás majd az újabb kétnapos raboskodás.²² Azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy nem Bary volt az egyetlen református lelkész, akit a csehszlovák karhatalom 1938 őszén – a bécsi döntést követően – meghurcolt. Az 1939–1940-ben feltárt esetek között ismertté váltak Kiss László mezővári, Horváth Győző macsolai, Korláth Gyula fonsosi, Pói József haranglábi, Jármy Béla hetenyi, Balla István bótrágyi, Nyitray Béla bátyúii és Petneházy Gyula mezőkaszonyi lelkészek elleni atrocitások. Az említett esetek leírását – a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének megbízásából – Tárnok Gyula marcelházai lelkész gyűjtötte össze az ún. *Szürke könyvben*,²³ amely a Felvidéken élt református lelkészeket ért fizikai bántalmazásokat próbálta regisztrálni, tehát nem csak a kárpátaljai eseteket.

Az ezt követő években Bary elsősorban nagyberegai lelkészi szolgálataira koncentrált, majd 1941-ben – korára és súlyos szívproblémájára tekintettel – nyugdíjazását kérte. A nyugállományba vonulás engedélyét megkapta, ám a megítélt nyugdíja oly alacsony lett,²⁴ hogy egzisztenciája nem engedte meg a lelkészi te-

- 21 S.n.: Láncot kötöttek a nagyberegai református lelkész nyakára, *Magyarország*, 19(1938/261), 1938. nov. 17., 4.
- 22 SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által, *Küldetés*, 27(2016/6), 9., 2019. június.
- 23 PETHEŐ Attila – TÖMÖSKÖZI Ferenc (szerk.): *Tárnok Gyula szürke könyve: Adattár az 1918–1938 években cseh megszállás alatt élő felvidéki református egyház történetének megírásához*, Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2022.
- 24 4. sz. melléklet a 173/1941. sz. konventi határozathoz. Kimutatás a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki református lelkészek javadalmáról, in: *A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1941. 1941. május 6–8.* 557.

vékenység befejezését (mindhárom lányát taníttatta), s hiába *fellebbezett, a Magyar Református Egyház (MRE) Konventje a döntésen nem változtatott.*²⁵

A SZOVJETESÍTÉS PREVENTÍV IDŐSZAKÁBAN

A szovjet hadsereg Kárpátaljára történő 1944. októberi beáramlása elől a református lelkészek mellett két esperes is elmenekült.²⁶ Az egyházi vezetőség szolgálati helyéről történő távozása nem csak Kárpátalján volt megfigyelhető, ezért az MRE Zsinati Tanácsa határozatot hozott, miszerint a trianoni határ újbóli felállítása után a helyben maradt legidősebb tisztségviselő átvehette az egyházkerületi elnökség vezetését, egyben a püspökhelyettesi szerepet.²⁷ Ezt javasolta Révész Imre a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1945. január 18-ai keltezésű körlevelében is, miszerint az egyházmegyékben maradt főjegyzőknek, esetleg tanácsbíráknak javasolta a közigazgatási és elnöki teendők átvételét.²⁸ Az egyedüli helyén maradt esperes Bary Gyula volt, aki így egyben az egyházi vezetők korelnöke is lett, azonban 1944–1945-ben el volt foglalva saját egyházközségének kérdéseivel, ugyanis az új hatalom 1944. december 5-én kiadott dekrétuma miatt lezajlott szekularizálás következtében a nagyberegi egyházközségnek az eddigi *természetes rendjétől el kellett térnie*. Első és leginkább fájó momentumként – 1945 márciusában – a református felekezeti iskolát állami kézbe vették.²⁹ Ezt követően a Nagyberegi Községi Dolgozók Küldötteinek Végrehajtó Komitéje³⁰ (NKDK VK) megtiltotta a hitoktatásnak az iskola épületén belüli tartását. Ez maga után vont a vallás- és énektanítás rendjének, helyének változtatási kényszerét, hisz azt addig az iskola épületében, órarendben és mindenki számára kötelezően oktatták. Utóbbiról, miszerint a vallásoktatást nem lehetett az iskolában tartani,³¹ Pouchán Fedor a Beregszászi körzet tanfelügyelője csak 1945 decemberében rendelkezett körlevelben.³²

- 25 Tárgyaltatott Bary Gyula nagyberegi lelképásztor fellebbezése a lelkészi nyugdíjintézet intéző-bizottságának 1941. évi december hó 4. napján hozott 9409/1940. számú határozata ellen, in: *A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1942. 1942. május 6–7.*, 281.
- 26 FODOR Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954), in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij robot, gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiba (1944–1953)*. Beregszász–Ungvár, „Rik-Up” Kiadó, 2017, 99.
- 27 Державний архів Закарпатської області (Derzavnij arhiv Zakarpatskoyi oblasti, DAZO), F. P-1490. op.1. od.zb.18. ark.8.
- 28 *A tiszántúli református egyházkerület püspökétől. 7/1945. szám alatt. Körlevél a máramaros-ugocsi egyházmegye lelképásztoraiboz. Debrecen, 1945. január 18.* A levelet teljes terjedelemben közli: HORVÁTH A Keleti, 103–105.
- 29 Nagyberegi Református Egyházközség Irattára (NREI), Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről, 67.
- 30 Ertsd: bizottsága
- 31 DAZO, F. P-2595. op.1. od.zb.4. ark.43. *Az iskolákban történő hitoktatás megtiltásáról*, a beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete.
- 32 SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–46), *Acta Academiae Beregsasiensis* 15(2016), 83–99, 92.

Nagyberegben azonban Bary már 1945 októberétől kénytelen volt maga végezni a hit- és konfirmándus-oktatást a régi lelkészi irodában.³³

A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa által 1945. április 20-án kiadott dekrétumok – *Az egyházi vagyon használatáról*,³⁴ *Az egyházi ingatlanok egyszerű többséggel történő átruházásáról*,³⁵ *A szabad vallásválasztásról*³⁶ – az egyház mint jogi személy ellehetetlenítésének stációi voltak. Ezek a rendelkezések oly mértékben beszűkítették a reformátusok – és a vidék többi történelmi egyháza – mozgásterét, hogy 1945 augusztusában Bary egy ún. küldöttséget vezetett Ungvárra, amely felkereste Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa két vezetőjét: Petro Lintur egyház- és Ivan Kercsa iskolaügyet irányító megbízottakat, hogy református egyházukról és iskoláikról tárgyaljanak.³⁷ Ennek ellenére az új hatalom az egyházadót (az 1944. évhez képest) 100%-kal megemelte, miközben 1945 novemberében pénzváltást hajtottak végre a területen (az addig használt magyar pengő helyét ekkor váltotta fel a szovjet rubel). Az 1945. évi egyházközségi számadásban jelezték, miszerint Nagyberegen 1945. november 17-ig a Magyar Királyság pengőjét használták fizetőeszközként és 18-ától a szovjet rubelt.³⁸ A tiszteletes és a presbiterek mozgásterét ezek a rendelkezések a lehető legkisebbre szűkítették. De hiszen ez volt az új ateista államalakulat leghőbb vágya: az egyházak ellehetetlenítése.

A SZOVJETESÍTÉS AGRRESSZÍV IDŐSZAKÁBAN

Miután a vidéken 1946. január 25-én hatályba lépett az USZSZK és az SZSZKSZ teljes törvénykezése, a NKDK VK 1946. február 13-án kelt 50. számú átiratot küldött a helyi egyházközségnek, melyben a VK elnökségének 24/1946. számú határozatát közölték: „[...] a fennálló tényleges helyzet és a Nemteljes Középiszkola igazgatójának beadványa alapján, valamint annak érdekében is, hogy a tanulók pontosan látogassák az állami iskolát” az egyházközségben 1945 októberétől a – lelkészi hivatal helyiségében zavartalanul folytatott – hitoktatást haladéktalanul betiltották.³⁹ A lelkész és a presbitérium pedig a *semmi konkrét indoklással alá nem támasztott határozatot* tudomásul vette, de *egyelőre minden intézkedéstől tartózkodtak*, hogy majd alkalmasabb időben érdemlegesen tudjanak az ügyben eljárni. Az Istenhitre való nevelésnek a családi körbe történő visszaszorulása azonban nem jelentette egyértelműen a lelkészi tevékenység teljes felszámolását.

33 Mindezt az 1946. január 13-i jegyzőkönyv 67. oldalán írtakból tudjuk meg.

34 DAZO, F. P-14. op.1. od.zb. 659. ark. 1–10.

35 Uo., od.zb. 45. ark.29.

36 DAZO, F. P-14. op.1. od.zb. 660. ark. 1–5.

37 DAZO, F. P-1490. op.1. od.zb.18. ark. 8.

38 NREI, *Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről*, 70.

39 *Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről*, uo., 72.,

Ilyen helyi körülmények között látogatott 1946 tavaszán a területre Petro Viljhovij, az USZSZK Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (VKÜT) elnöke, hogy a helyi vallásügyi meghatalmazotti posztra megfelelő embert találjon, aki végül – 1946 októberének végén – Szergj Ljamin-Agafonov lett.⁴⁰ Ljamin-Agafonov helyi (kárpataljai) ember volt,⁴¹ s már júniusban hivatalos levélben kérte a három egyházmegye vezetőjét, hogy terjesszék be az esperesi kerületükben tevékenykedő lelkészek adatait. Bary Gyula július 23-án küldte be a kért információkat.⁴² Ősz végére Ljamin-Agafonov már nagyjából tisztában volt a reformátusok Kárpátalján maradt lelkészeinek személyeivel, beosztásával, illetve azzal, hogy az ott maradt egyházvezetők között Bary volt a korelnök (szenior). Nagy valószínűséggel ezért kapott írásos értesítést 1946. december 19-én a beregi esperes december 23-ára, hogy jelenjen meg Ungváron. A tervezett találkozó azonban – részben az esperes egészségügyi állapota miatt – nem jött létre, amiről táviratban kapott értesítést a hivatalnok. Eközben Bary levélben kérte Györke István egyházmegyei főjegyzőt, menne el ő helyette a megbeszélésre: „Mivel az egyházi köztudat engem tart a három egyházmegye reformátussága vezetőjének s ezt az igényt el is kell ismer-nem, de mivel az ezzel járó feladatok teljesítését a gyakorlatban nem végezhetem, mások, de saját elhatározásom szerint is magam helyett Nagytiszteletet kérem fel és bízom meg a Kárpáti területi Református Egyház vezetésével.”⁴³ Erről minden érintett felet idejében tájékoztatott.⁴⁴

Bary fenti lépése – miszerint a helyi reformátusok ügyeiről szóló megbeszélés fontosabb annál, mint hogy azt csak és kizárólagosan saját személye folytathatja le a VKÜT meghatalmazottal – arra enged következtetni, hogy az ügyben a pragmatizmust előrébb helyezte saját személyénél. Ez látszik megnyilvánulni az 1947. január 22-i esperesi tanácskozáson rögzített állásfoglalásában is, amikor két esperes társával egyetértve abban maradtak, hogy minél hamarabb meg kell választani az ún. *területi megbízott* személyét, mert különben nem tudnak az államhatalommal a működési engedélyről tárgyalni. Mindenképpen figyelemreméltó az is, hogy a tisztségre egyik esperes sem javasolta önmagát vagy a másikat, hanem a fent már szóba került Györke Istvánt. A területi megbízott (és titkára) megválasztásáról döntő egyházközségi szavazatok eredményei igazolták a három esperes álláspontját, ugyanis Györkét majdnem egyhangúlag választották meg.⁴⁵

40 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukraïny, TsDAVOVU), F. 4648. op.2. szpr.15. ark.85.

41 DAZO, F. P-1490. op.1. od.zb.11. ark.4.

42 Uo., od.zb. ark.5–6, 12.

43 *Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalun.* A levelet Györke Szabolcs, Györke István fia bocsátotta a NIKM rendelkezésére, amit ezúton is köszönök neki.

44 Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRE LM), Búcsú, I. fond, 10.C. *Bary Gyula Református egyházi területi megbízott 3/1947. számú, 1947 májusában kelt körlevele.*

45 DAZO, F. P-1490. op.1. od.zb.18. ark.4.

Ljamin-Agafonov személyesen elfogadta a választás eredményét, de Viljhovij március eleji válaszával elutasította a választás eredményét, mint érvénytelen aktust.⁴⁶ Eközben a KBK sürgette Györke felesketését és beiktatását, mint területi megbízott, és mint püspök egyaránt. A követelés – a jelenleg ismert források szerint – megdöbentette úgy Baryt, mint Lajos Sándort,⁴⁷ mivel a választást csak a területi megbízotti státuszra írták ki,⁴⁸ amely azon adminisztratív teendők elvégzését várta el, melyek a KRE és a szovjet állami hivatalok közötti kapcsolattartásra redukálódtak. Ebből kifolyólag kínos helyzet állt elő mindkét oldal számára, amiről Bary 1947. májusi körlevelében így írt: „[...] az ő (ti. Györke – SZNI) kívánságára is tisztázni szerettem volna e dolgot előzőleg legalább egy egyetemes értekezletre összehívandó lelképászorok megállapodásával s e végből kérvényt is nyújtottam be a kormány meghatalmazottjához”.⁴⁹ Vagyis Bary esperes azt szerette volna, ha lelképásztori gyűlést tartanak a kérdés tisztázására. A korabeli iratokból az tűnik ki, hogy a református egyházvezetők a fent említett adminisztratív tevékenységet elváró tisztséget mindenképpen szerették volna elválasztani – a református egyházi törvények alapján – az egyház belső ügyeit végző személy tisztségétől. Erről a három esperes közül kettő egyértelműen nyilatkozott.⁵⁰ Bary ezen túl szerette volna elkerülni a felesleges konfrontációt az államhatalommal, mikor a kérdés egyháztörvények szerinti megvitatása céljából – 1947. április 15-ére – a teljes papság részvételével tartott tanácskozást kezdeményezett,⁵¹ amit azonban a kijevi utasítás miatt elutasítottak.⁵² Ezt Bary nem tudta mire vélni, csak mint a saját körükön (ti. a ref. lelkészek) belüli egyet nem értés következményének. Ekkor – újra csak az egyházi törvények alapján – a március 28-i egyházmegyei tanácsülésen tisztázták, hogy a sztársi „csupán ideiglenes jellegű a függő kérdések levezetésére (lett megválasztva – SZNI) s így beiktatásáról, eskütételéről szó sem lehet”.⁵³ Lényeges momentum – ezért ki kell emelni –, hogy Bary Gyula ezen a március 28-i tanácsülésen lemondott beregi esperesi tisztségéről, egyben jelezte, hogy semmiképpen nem szeretne a KRE leendő püspöke sem lenni.⁵⁴ Bary esperesi lemondása 1947. április 3-án ment ki a gyülekezeteknek egyházmegyei körlevelében.⁵⁵ A helyzetet tovább bonyolította, hogy

46 TsDAVOVU, F.4648, op.4, szpr. 34, ark. 130.

47 Lajos Sándor a Máramaros-Ugoicsai Egyházmege esperese volt ekkor.

48 Erről l.: Самборовски-Нодь Іболя: Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу, in: Мельничук, О. (zag. red.): Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 40, Вінниця, ВДПУ, 2022, 68–75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>

49 DAZO, F. P-1490. op.1. od.zb.18. ark.8.

50 Uo., ark.7.

51 DAZO, F.P-1490. op.1. od.zb.18. ark.6.

52 Uo., ark. 8.

53 Uo., ark. 7.

54 HORRAY: *A Keleti*, 119.

55 KRE LM, 29. k.l./1947.sz., Barkaszó, I. fond, 10.C. *A beregi református egyházmege esperesi hivatalától: Bary Gyula esperes lemondása*. 1947. ápr. 3.

pont ezen a napon a KBK 3 tagja a Sztálinnak címzett hitvallás megfogalmazását papíron átadta Ungváron a VKÜT területi megbízottjának.⁵⁶

Mindezek után és ellenére Ljain-Agafonov április 15-ére újra magához rendelte Baryt, aki ugyan elindult, de a bátyúi vasúti zárlat miatt nem jutott el Ungvárra. A fél éve tervezett találkozóra Bary és Ljain-Agafonov *között végül 1947. május 6-án került sor Beregszászban*,⁵⁷ melyen utóbbi arra akarta rávenni a lelkészt, hogy *ideiglenesen* ugyan, de vállalja el a területi megbízott szerepét. Bary azonban tartani próbálta magát az egyházszervezeti választáshoz, mondván erre a tisztségre Györkét választották meg, és ő márciusban az esperesi tisztségéről is lemondott. Mindezeknek ellenére mikor Ljain-Agafonov tényként közölte, hogy a kijevi vezetés – szabályszerűtlenségre hivatkozva – érvénytelenítette a február 12-i választást, Györke pedig a hivatalnak bejelentette lemondását, Bary végül is elvállalta a *sztársi* (sztársij – rangidős területi megbízott) szerepét. Hiszen valóban ő volt a korelnök.

És itt merül fel a kérdés, miért ragaszkodott Ljain-Agafonov ahhoz, hogy pont Bary Gyula legyen a KRE területi megbízottja? Az egyik kutató szerint azért, mert bár Barynak volt a legnagyobb tekintélye a papság körében, de „magas kora, gyenge egészsége, nagy elfoglaltsága, a szinte lehetetlen utazási viszonyok, az államnyelvnek sem szóban, sem írásban nem bírása” volt az, amiért pont őt választották erre a tisztségre.⁵⁸ Így Bary személyében ún. *bábkormányt* (sic!) állítottak a KRE élére, a fiatalabb Györke István helyett.⁵⁹ Vagyis eszerint Bary gyengekező, befolyásolható egyházi vezető lett volna, aki mindig és mindenben azt csinálta, amit diktáltak neki. Utóbbi jellemzés – Bary 1944 előtti tevékenységét véve alapul – nem vall rá.⁶⁰ Az pedig, hogy vállalta felekezetének, egyházának képviselőt az új államhatalom felé, még nem utal automatikusan *gyenge* jellemre. Az ő egészségügyi állapotában inkább lehetne ezt felelősségteljes magatartásnak nevezni, mivel – ahogy arról fent már írtunk – az adott tisztségre egyik esperes sem jelölte sem önmagát, sem a másikat. Pedig Barynak még a saját egyházi törvénykezése, valamint egykori püspöke is javasolta, vegye át a leszakadt egyháztest irányítását. Egyszóval, minden további nélkül megtehetette volna, nem kellett volna ahhoz az állami hivatal támogatása. Mégsem tette meg, elsősorban egészségügyi állapota miatt. Az pedig, hogy *lojális* volt az új államhatalomhoz, nem mást jelentett, mint a *megváltoztathatatlan politikai rendszerbe kényszerűen beilleszkedő, törvényeit elfogadó, ellene nem vétő* magatartást. Ez utóbbi betartásakor is felekezetének egyházi törvénye szerint járt el (elfogadjuk

56 TsDAVOVU, F.4648. op.4. szpr. 34. ark.138, 141. Erről l.: FODOR Gusztáv: A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében, in: Erdős Kristóf – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, vészben...” Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022, 61–90, 70–81.

57 DAZO, F. P-1490. op. 1. od.zb. 18. ark. 7.

58 Uo., ark. 9.

59 Лешко: Протестанти, 110–111.

60 Erről l.: SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY Ibolya: „Egyedül, de hitünkben megerősödvé”: Bary Gyula lelkészi tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején, *Teológiai Fórum* 14(2020/2), 144–176.

a fölénk rendelt világi hatalmat). Tehát a jelenleg ismert források nem támasztják alá Bary bábkormányi (sic!) szerepét. Azonban az felmerül, hogy a szigorú alá- és fölérendeltségi elv szerint működő állami szervek ebben az esetben – a saját szerkezeti felépítésükben használatos és ismert hierarchia mintáját használva – először a rangidős egyházi vezetőt keresték meg, s ezért ragaszkodtak Bary személyéhez.

Közvetlenül Bary és Ljamin-Agafonov májusi találkozója után – két hónapnyi vizsgálat eredményeként – az állambiztonsági szervek megállapították: a KBK szovjetellenes szervezet, s haladéktalanul fel kell számolni.⁶¹ A „Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács 1947. május 20-án kelt utasítására a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács Kárpátontúli területi megbízottja feloszlatta a magát »Keleti fivérek klubjának« nevező törvénytelenül működő szervezetet”.⁶² A jogerős állami határozat ellen nem volt mit tennie még a *sztársinak* sem, annak ellenére, hogy a KBK valójában nem volt politikai szervezet, és nem „törekedett a fasiszta Magyarországnak segíteni Kárpátontúli Ukrajnát szentistváni hűbértartókká tenni”, ahogy azt az állambiztonsági szervek az ellenük folytatott vizsgálat eredményeképpen állította róluk.⁶³ Utóbbi megállapítás afelé tolt a belmissziós lelkészcsoporthoz megítélését, ahogyan az Ukrán Görög-katolikus Egyházra nézett a szovjetrendszer, miszerint az nem vallási, hanem *tiszttán politikai, nacionalista és szeparatista* szervezet lett volna.⁶⁴ Az viszont a református lelkészek körében akkor már köztudott volt, hogy a KBK egyes tagjai szerették volna átvenni a KRE személyi vezetését. Egyik vezető tagjuk – Horkay Barna – későbbi visszaemlékezésében ekképpen vallott erről: „[...] beleszóltunk, beleavatkoztunk a külső szervezkedés kérdésébe. Nem ismertük még akkor a szovjet módszereket. A terveket nem is ismerhettük.⁶⁵ [...] Nem kellett volna beleavatkozni az egyház-szervezés kérdésébe, úgysem értünk el semmit, csak növeltük az ellentéteket. A mi dolgunk az Ige hirdetése, az imádkozás, a lelkek mentése”.⁶⁶ Ez utóbbi idézetben megfogalmazottak azonban arra engednek következtetni, hogy a KBK önmagára egyházpolitikai szereplőként tekintett, tehát csoportjuk az ET szerinti vezetőkkel szemben pozícionálta magát, mint *igazibb* vezetőket.

A kárpátaljai reformátusok, valamint az élükön álló Bary tiszteletes alaphangon is bonyolult helyzetét tovább bonyolította a MRE Egyetemes Konventje lelkes elnökének, Ravasz Lászlónak az Amerika Déli Baptista Unióhoz intézett,

61 TsDAVOVU, F.4648. op.4. szpr.34. ark.134.

62 Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області (Arkhiv Upravlinnia Sluzhby Bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti, AUSBU ZO), F.2258. op1. od.zb.5983. gyelo C-2274.

63 TsDAVOVU, F.4648, op.4. szpr.34. ark.134.

64 БОЦЮРКІВ, БОГДАН: Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989), in Грицак, Ярослав; Гудзяк, Борис (red.): *Ковчег: Науковий збірник статей з церковної історії*, ч. 1, Львів, Інститут історичних досліджень Львівського ДУ ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993, 123–164, 159.

65 HORKAY: *A Keleti*, 118.

66 Uo., 128–129.

a kárpátaljai magyar reformátusok gyülekezeteinek az oroszországi protestánsok *szövetségébe való beépítésének* kérése.⁶⁷ Miközben a kárpátaljai gyülekezeteknek címzett levélben arra szólította fel a reformátusokat, hogy „Isten országának együttes építése céljából *keressék a kapcsolatot* az oroszországi protestánsokkal”.⁶⁸ Vagyis a baptisták elnökétől a gyülekezetek beépítését kérte, amely belépést, csatlakozást is jelenthet, míg a kárpátaljai lelkészekről csupán kapcsolatkeresést kért. E félreérthető fogalmazásbeli különbség igen sok fejfájást okozott a vidék lelkészeinek, elsősorban Barynak, de a többi egyházi vezetőknek is.⁶⁹ Bary annak ellenére foglalt állást határozottan az egyesülés ellen, hogy az államhatalom jó néven vette volna, ha a reformátusok bekerülnek egy már ismert szervezeti egységbe, az EKB kötelékébe. Bary a tárgyalások során csak a református egyházközségek regisztrációjában volt hajlandó elfogadni az EKB tanácsának jogi segítségét. Ettől az állásfoglalásától nem tárgított még a MRE püspökének javaslatára sem, mondván, jelen politikai helyzetben Ravasz levele már nem mérvadó, illetve az egyesüléssel a reformátusok valójában elveszítik saját felekezeti identitásukat.⁷⁰ Tehát ebben a bonyolult helyzetben is tetten érhető Bary helyzeti pragmatikája, miszerint „a Szentíráshoz ragaszkodva, minden hívő református lelkésznek arra a felsőbb hatalomra kell hallgatnia, amelyet az Isten felénk helyezett”.⁷¹ Mindent egybevetve – felekezete törvényei szerint – alkalmazkodott a helyzet adta lehetőségekhez, de mindeközben védte saját egyházának közösségeit a beolvasztás veszélyétől, mikor elutasította az EKB szervezethez történő csatlakozást.⁷² Nézeteti komolyságát jelezte, hogy ugyan leszervezte az EKB-val történő tanácskozás engedélyezését Ljamin-Agafonovval,⁷³ mivel az adminisztráció az ő feladatkörébe tartozott, s úgy tűnik, nem élt vissza vezetői pozíciójával, s nem tiltotta meg kategorikusan a tárgyalásokról való lelkészi vitát. Személyesen azonban nem vett részt a bátyúi megbeszélésen.⁷⁴ Távolmaradásának okát több dolog is magyarázhatta: akár aktuális egészségügyi állapota, a csatlakozás kérdéséhez történő

67 MREZSL, 2.f. fond, 41. d., 1947/1485, 3, *Аз Американ Дели Батиста Унио Елнөкөнек*, 1947. márc. 11.

68 Uo., 1. *A kárpátaljai magyar református gyülekezetek pásztorainak*, 1947. márc. 11.

69 A baptisták szervezetébe történő betagozás eseményéről bővebben I.: SZAMBOROVSKYKÉ NAGY IBOLYA: „TÖBBET TENNI MOST NEM LEHET. IRATTÁRBA!” A KÁRPÁTALJAI REFORMÁTUSOK ÉS AZ OROSZ BAPTISTÁK EGYESÜLÉSI/EGYÜTTMŰKÖDÉSI TÖRTÉNETÉRŐL (1947), IN: KISS Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem* 2019, 2. kötet, Budapest, KRE ETKI – KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 377–398.

70 ЦДАБОВУ, F.4648, op.2, szpr. 34, ark. 84.

71 MRE ZSL 2.f. 41d. 1947/1726, 3.

72 Erről I.: SZAMBOROVSKY-NAGY, Ibolya: The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949), *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 21(2022/1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005>.

73 DAZO, F.P-1490. op.1. od.zb.18. ark.23, *Ст. декану реформатской церкви Бари Дюло Александровичу с. Великие Берези Береговского округа. 28 июня 1947 г. №55*. 1947. jún. 28.

74 Uo., ark.28. *Список пасторов реф. Церкви участвовавших в совещании 8. июля 1947г. в с. Батьево*, 1947. júl. 8.

egyértelmű nemleges hozzáállása, avagy Ravasz László püspök felé tett tiszteleti gesztus. Energiáit inkább az egyházközségében zajló folyamatokra összpontosította, s közben még adminisztrálta a hozzá – mint a KRE területi megbízottjához – befutott ügyeket, melyek közül egyet érdemes kiemelni az abban szereplő lelkes miatt. Az 1947. július 23-án kelt beadványban Bary az alsóbb szervek hivatali túlkapasáról tudósította Ljamin-Agafonovot,⁷⁵ s közbenjárását kérte, hogy a tivadarfalvi – akkor Szöllősi körzet – községi tanács adja vissza a lelkipásztor lakását. Ti. a lelkipásztor, a gondnok, a presbitérium, vagy bármely más egyházi tényező tudta nélkül a lelkipásztori lakást – községháza céljára – a helyi tanács lefoglalta és oda beköltözött.⁷⁶ Ljamin-Agafonovnak sikerült elérnie, hogy a hatáskörét túllépő tanács visszakozott, s a lelkészlakásba – bár ideiglenesen – visszaköltözhetett a tivadarfalvi tiszteletes (aki történetesen a baráti körös Asszonyi István volt).

1947 nyarának közepén járt körbe a református közösségeknél az az esperesi körlevél, amelyben először értesültek hivatalosan az állami bejegyzés (a korabeli iratokban *regisztráció*) előfeltételeiről,⁷⁷ miután a római katolikus testvérek közösségei már túl voltak rajta. A szovjet birodalmi politika talán attól félt, hogy a szintiszta magyar nemzetiségű felekezet majd a szeparatizmust fogja gerjeszteni a vidéken, ahogy a görögkatolikus egyházban is a vallási nacionalizmust és szeparatizmust félte.⁷⁸ Az államhatalom részéről hátráltatta a regisztráció engedélyezését, hogy a KBK tagsága nem vette komolyan a VKÜT 1947. május 20-i feloszlató rendelkezését. Így október 17-én Zimányi József és Horkay Barna lelkészeket – mint a KBK legaktívabb tagjait – letartóztatták. Mindeközben Poljanszkijt (a VKÜT moszkvai elnökét) a legjobban az zavarta, hogy a *reformátusok fanatikus részét* képviselő KBK – esetleg bekerülve az EKB soraiba – ott saját szovjetellenes tanítását majd szabadon fogja terjeszteni.⁷⁹ Ezért tűnt úgy Kárpátjáról nézve, hogy az államhatalom a Bary és Lajos Sándor által képviselt oldalra állt, s megátolta a reformátusoknak az EKB-val történő egyesülését. Pedig az államhatalom nem állt sem Bary, sem a KBK oldalán, csak a saját önös érdekei szerint változtatta reakcióit, amiben mindig egyházellenes álláspontot képviselt. Meglehet, e tények nem ismerete miatt nevezte később a fent említett Horkay Barna Baráti Kör-ellenesnek Baryt és Lajos Sándort,⁸⁰ akik szerinte úgy foglaltak állást az ébredés és a KBK ellen, hogy nem ismerték személyesen a tényeket, hanem állásfoglalásuk csak a *híreken* alapult.⁸¹ Ezek a tények csak a korabeli levéltári források feltárása

75 Uo., ark.33. *A Református Egyházi Területi Megbízott 1947. július 23-i, 20/1947. sz. levele a Szovjetunió Vallásügyi Minisztériuma Kárpátmögötti Területi Megbatalmazottjának /Agafonov úrnak/. Uzhorod. 1947. júl. 23.*

76 DAZO, FP-1490. op.1. od.zb.18. ark.24. *Kivonat a tivadarfalvi ref. egyház presbitériumának 1947. évi július hó 27. napján tartott gyűlése jegyzőkönyvéből. 14. szám. 1947. júl. 27.*

77 KRE LM, I. fond, 10. C.

78 *Боготрків: Українська*, 159.

79 TsDAVOVU, F.4648, op.2, szpr. 49, ark. 140.

80 HORKAY: *A Keleti*, 122.

81 Uo., 128.

után kerültek napvilágra. Meglehet, e források ismeretének hiányában születtek azok a vélemények – Fodor Gusztáv és Csarnai Márk részéről –, miszerint az 1947-ben Zimányi és Horkay őrizetbe vételével kezdődő letartóztatási hullámot és a KBK elleni fellépést nem a *Szétállinnak írt hitvallás/levél* váltotta ki a szovjet államhatalmi gépezetből, hanem a mögött Bary Gyula állt. Ugyanis az ő olvasatukban Bary az 1947. februári választáson szeretne volna megszerezni a területi megbízotti tisztséget,⁸² s mikor az nem sikerült, a KBK tagjainak félreállításához Ljainin-Agafonovtól kért segítséget.⁸³ Mindeközben Csarnai munkájában elismeri: „Hogy valóban Bary Gyula okozta volna a KBK lelkészeinek a letartóztatását, az *nem bizonyított*, – amit aztán így folytat – ám az ő közreműködésével kerültek a szovjet államvédelmi gépezet figyelmébe.”⁸⁴ A jelenleg napvilágra került korabeli források alapján nemcsak ez az állítás nem állja meg a helyét, de az sem, hogy közreműködött volna abban, hogy rájuk irányuljon az állambiztonsági szervek figyelmé.⁸⁵ Ugyanis: a) a KBK szervezetének és tagsága hátterének vizsgálatára Viljhovij kérte fel az Állambiztonsági Minisztérium (MGB) szerveit azonnal azután, hogy megkapta Kárpátaljáról az 1947. februári választások eredményét; b) a VKÜT hivatalosan a MGB májusi válasza után tiltotta be a KBK-t, még mielőtt Bary és Ljainin-Agafonov találkozott volna személyesen; c/ az első két KBK-s lelkész (Zimányi és Horkay) letartóztatására pedig azután került csak sor, hogy azok a második hivatalos felszólításra sem reagáltak.⁸⁶ Valójában teljesen érthetetlen, miért is csinálta volna ezeket Bary, hiszen – ahogyan azt fent már tárgyaltuk – elfoglalhatta volna a legmagasabb egyházvezetői tisztséget 1945-ben a saját egyházi törvényei szerint, meg az államhatalom felajánlására is. De nem tette! Vagyis a fenti érvelések – Fodor és Csarnai részéről – inkább tűnnek véleményeknek, esetleg vádnak, mint megalapozott állításnak.

82 L.: FODOR Gusztáv: A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában, in Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*, II. RF KMF, Beregszász, 2016, 188.; uő: A Sztállinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében, in: ERDŐS – SZAMBOROVSKYNÉ NAGY (szerk.): *Hívek maradtak*, 82.

83 Lásd: CSARNAI Márk: A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953), in: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): *Évszázadok forrásaiban: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*, Pécs, THE, 2019, 122–123.; CSARNAI Márk: Református lelkészek kárpátaljai tragédiája, in: *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehérvölgyi foltyjai. Konferenciakötet*, Budapest, A gulágokban elpusztultak emlékének megörökítésére alapítvány, 2021, 54.

84 CSARNAI: *A kárpátaljai*, 123.

85 Ekkor a Szovjetunióban az Állambiztonsági Minisztérium látta el ezt a szerepet (rövidítése MGB, orosz nyelven – МГБ), amelyet 1953-ban rendeltek a belügyminisztérium alá, s 1954-től lett belőle Állambiztonsági Bizottság (KGB).

86 Bővebben l.: САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібо: Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу, *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 40(2022), 68–75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>

Közben Barynak igencsak *húsbavágó* problémákkal kellett szembenéznie, akárcsak a többi lelkésznek, ugyanis a reformátusokat sokkal jobban terhelte a szovjet állam, mint például a pravoszlávokat. Ezek közül a leginkább feltűnő a református papok jövedelme után kivetett adó volt, amely – a pénzügyi nyilvántartások tanúsága szerint – jóval magasabb volt, mint a pravoszláv pópáktól beszédett.⁸⁷ E megállapítást támasztja alá az 1948. március 12-i nagyberegi presbitériumi ülésről készült bejegyzés is, ahol csak egy témával foglalkoztak: az állami adók befizetésével. A szovjet adóhatóság felszólította Baryt és az egyházközséget, hogy a lelkész jövedelme után az 1947. évre befizetett adóhoz pótlólagosan fizessenek még be 1865,20, valamint adókésedelem okán még 560 rubelt. Ezenkívül az 1948. évre 2122,25 rubel adót irányoztak elő, majd – *utólagos kivetés* címszó alatt – újabb 4547,50 rubelt róttak ki. Ez borzalmasan nagy összeg volt ahhoz képest, hogy az egyházközség hivatalos folyószámláján mindösszesen 1000 rubel volt. El sem tudták képzelni, honnan fogják előteremteni az állam által követelt, hiányzó, majd 5000 rubelt.⁸⁸

Közben 1948 tavaszán valóban napirendre került a református közösségek állami nyilvántartásba vételének kérdése. Az egyházmegyei vezetésnek minden egyes egyházközséggel külön kellett tárgyalnia, s még így is több hónapot váraкоztak egy-egy egyházközségi kérvény hivatal általi befogadására. A Beregi Egyházmegye esperesi hivatalának 1948/18. szám alatt kelt májusi körlevele még mindig csak arról értesítette az illetékes egyházközségeket, hogy melyik település bejegyzési kérvényének befogadása kb. mikorra várható. A nagyberegi bejegyzést július második felére várta a közösség, de közben szükségessé vált az egyházvezetés átszervezése. E célból 1948. július 4-én egyházközségi közgyűlést tartottak, amely előtt mindenki lemondott mindenféle megbízatásáról.⁸⁹ A közgyűlésen 150 egyháztag jelent meg.⁹⁰ A napirendi előadó Bary Gyula lelkész volt, aki ismertette az egyházközség bejegyzésének államhatalmi feltételeit. Ebben a jegyzőkönyvben megtalálható a nagyberegi egyházközség határozata, amely szerint az egyháztanács elnöke Mester Bálint, titkára P. Füzesi Béla, pénztárnoka Fancsik Géza lett. Emellett 7 tanácstagot, 3 ellenőrző tagot, 7 általános tagot és 3 póttagot is megválasztottak az egyházközség irányítására.⁹¹ Ez lett az ún. Húszas Tanács, akik Bary Gyulát kérték fel újra lelkészüknek.⁹² Erről az időszakról igen gyakran és

87 Офіцинський, Роман: Напівдержавне православ'я та ізгої-протестанти, in: Вегеш М., Фединець Ч. (eds.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання*, Ужгорода, Ліра, 2010, 342.

88 NREI: Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről, in: *A nagyberegi református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyvei 1945–1948 között*, 78, 1948. márc. 12.

89 Uo. 79, Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről, 1948. jún. 27.

90 Uo. 79, Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházban 1948. évi július hó 4. napján tartott egyházközségi közgyűlésről, 1948. júl. 4.

91 Uo. 80.

92 Uo.

kizárólagosan idézett Peyer-Müller szerint ezt a Húszas Tanácsot a gyülekezetek tagjai nem szabadon, hanem a települések politikai hatóságának beleszólásával választották meg.⁹³ Nagyberegre ez az állítás nem állja meg a helyét, mert úgy az egyháztanács vezetői, mint tagjai mind az egykori presbitérium legrégebbi és legaktívabb személyei lettek. A nagyberegi református egyházközség állami nyilvántartásba vétele végül július hónap folyamán megtörtént. Maga a regisztráció folyamata Ungváron zajlott a VKÜT új területi megbízottja, Mihajlo Raszputyko előtt, ahol megjelent az egyházközség elnöke, egy ellenőrző bizottsági tag és a lelkész.⁹⁴ Ez a Bary Gyula vezette egyházközség számára semmilyen külön gondot nem okozott. A korszakból fennmaradt iratokban 1948 nyara után Bary már *csak* mint a KRE területi megbízottja szerepelt, de például már nem vett részt a regisztráció folyamatának közvetlen megszervezésében, az az esperesek kompetenciája lett.⁹⁵

Bary Gyula egészségi állapota 1949 elején tovább romolhatott, mert többször előfordult, hogy nem volt képes ellátni lelkészi teendőit sem. Ezeket a nagyberegi anyakönyvi bejegyzések tükrözik, amikor a temetéseket egyre sűrűbben kiegészítő lelkész, esetenként pedig kiegészítő kántor végezte helyette.⁹⁶ Ezt támasztja alá a Bary által 1949. március 2-án a VKÜT helyi megbízottjához benyújtott nyilatkozat is, amelyben lemondott a KRE területi megbízotti tisztségéről (melyet 1947. május 6-án ideiglenesen vállalt el). Lemondását azzal indokolta, hogy 1947 végén átél újabb két agyvérzése következtében immár úgy mentálisan, mint fizikálisan képtelen ellátni a tisztség betöltését, ami a jelentős munka mellett igen sok utazással is járt.⁹⁷ A feltételezés, miszerint Bary csak azért mondott le, mert túl sok volt az ellenfele,⁹⁸ egyfelől figyelmen kívül hagyja a tiszteletes valós életkorát (1949-ben 69 éves volt), másfelől az 1938-as meghurcolása és bántalmazása következtében kialakult egészségügyi problémáit, melyekről fent írtunk. Nagyberegi visszaemlékezőkkel végzett interjúk alátámasztják, hogy 1947-ben, majd 1949-ben is több agyvérzése volt Barynak, s a legutolsó után már ritkán tudott felkelni az ágyból, s bár szellemileg ép maradt, immár ágyhoz kötötten élte napjait.⁹⁹

Bary Gyula nagyberegi lelkész, egykori beregi esperes és a KRE területi megbízottja 1951. február 14-én, életének 71. évében adta vissza lelkét Teremtőjének. Temetésére február 16-án került sor, melyen a szertartást Illyés István beregszászi

93 PEYER-MÜLLER, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*, Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, 1994, 401.

94 TsDAVOVU, F.4648, op.4, szpr.42, ark.196.

95 САМБОРОВСЬКІ-НОДЬ ІБоя: Зміни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949). In: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 35, 2022, 179. DOI: 10.33402/ukr.2022-35-174-185.

96 NREI: Halottak anyakönyve a Nagyberegi egyházban az 1949. évben. 10–11. s/sz.

97 TsDAVOVU, F. 4648. op. 2. szpr. 51. ark. 9

98 Шерстюк: *Закарпатська*, 90.

99 Nagy Lajos közlése szerint, az interjút a szerző készítette 2017 augusztusában.

helyettesítő lelkész és Pói József haranglábi lelkész végezte.¹⁰⁰ Sírja a mai napig a nagybereg-i községi temetőben található.

ÖSSZEGRZÉS

Végül elmondható, hogy bár Bary Gyula, mint a kárpátaljai reformátusok szeniorja *csak* 1949 végéig állt a KRE élén, pont ez volt az az időszak, amikor eldőlt a felekezet számára, hogy megmaradhattak hagyományaikban. A felvetést, miszerint csatlakozzanak az EKB-hoz, Bary Gyula kategorikusan ellenezte, mert abban – felekezetének sajátos liturgiáján túl – elveszni látta magának a reformátusságnak az identitását is. Az az állítás, miszerint Bary személyében ún. bábkormány [sic!] került volna a KRE élére, teljesen alaptalan, mert a lelkész se gyengekezű, se befolyásolható egyházi vezető nem volt. Annak fényében, hogy milyen egészségügyi állapotban volt 1947-től, inkább kellene felelősségteljesnek nevezni magatartását. Az államhatalom felé megnyilvánuló lojális cselekedetei – *az adott politikai rendszerbe beilleszkedő, törvényeit elfogadó* – pedig felekezetének egyházi törvénye szerinti eljárást takartak. Ugyancsak nem bizonyítható az a feltételezés sem, miszerint a református lelkészek elleni 1947-ben kezdődő letartóztatási hullám és a KBK elleni fellépés mögött Bary állt volna. Amint – a jelenleg ismert korabeli források alapján – az sem, hogy esetleg közreműködött volna abban, hogy rájuk irányuljon a MGB figyelme. Végül 1949-ben sem azért mondott le egyházának területi megbízotti posztjáról, mert túl sok volt az ellenfele, hanem mert az 1938-as meghurcolás és bántalmazás következtében kialakult egészségügyi problémái nem tették lehetővé a további minőségi munkáját.

Ákárhogy is nézzük, Baryt cselekedetei alapján inkább lehet *pragmatikusnak* nevezni, mint *bebódolónak*. Az viszont megállapítható, hogy a nagybereg-i lelkész, beregi esperes a folytonosságot képviselte, ami abban a háború utáni átmeneti időszakban egyháza, felekezete szempontjából a megtartó stabilitást és folytonosságot reprezentálta. S akár tudatosak, akár reflektívek voltak reakciói, lépései, elsősorban a református gyülekezetek érdekeit tartotta szem előtt, s csak akkor mondott le a rá kijelölt feladat teljesítéséről, mikor fizikailag már nem volt hozzá ereje. Ebből kifolyólag, Bary Gyula – mint felekezetének markáns jellemű egyházi személyisége – ki volt téve az *egyetnemértés* miatti támadásoknak úgy életében, mint halála után. Ez azonban nem von le semmit a kárpátaljai reformátusok megmaradásáért 1944 után végzett tetteinek jelentőségéből.

100 NREI: Halottak anyakönyve a Nagybereg-i egyházban az 1951. évben, 17, 4. s./sz.; l. még: AUSBU ZO, F. 7. gyele C-5933. ark.181.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

F. = fond

op. = opisz (levéltári állag jegyzéke)

gyelo = levéltári ügyirat, iratcsomó oroszul

od.zb. = odinicja zberihanja (szó szerint = őrzési egység, iratcsomó ukránul)

szpr. = szprava (levéltári ügyirat, iratcsomó ukránul)

ark. = árkus (oldal)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar nyelven

- A Beregszászi M. Kir. Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Közzéteszi: Schürger Ferenc igazgató. Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1905.
- CSARNAI Márk: A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953), in: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): *Évszázadok forrágában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*, Pécs, THE, 2019.
- CSARNAI Márk: Református lelkészek kárpátaljai tragédiája, in: *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai. Konferenciakötet*, Budapest, A gulágokban elpusztultak emlékének megörökítésére alapítvány, 2021.
- FODOR Gusztáv: A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában, in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*, II. RF KMF, Beregszász, 2016.
- FODOR Gusztáv: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954), in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij robot, gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiiba (1944–1953)*. Beregszász–Ungvár, „Rik-U” Kiadó, 2017.
- FODOR Gusztáv: A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében, in: Erdős Kristóf – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, vészben...” Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022, 61–90.
- KOMJÁTI Gedeon: Könyvismertetés, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(1879/9), 1879. márc. 2., 272.
- MÁCZA MIHÁLY: A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepe Komáromban 1938-ban, *Limes – Tudományos szemle* 3(1990/1), 51.
- PETHEÓ Attila – TÖMÖSKÖZI Ferenc (szerk.): *Tárnok Gyula szürke könyve: Adattár az 1918–1938 években cseh megszállás alatt élő fehérvideki református egyház történetének megírásához*, Komárom, Calvin J. Teológiai Akadémia, 2022.

- PEYER-MÜLLER, Fritz: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*, Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi osztálya, 1994.
- S.n.: A beregi református egyházmegye tisztújítása, *Prágai Magyar Hírlap*, 11(1932/268), 1932. nov. 24., 5.
- S.n.: A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője, *Prágai Magyar Hírlap*, 3(1924/258), 1924. nov. 13., 6.
- S.n.: A református zsinat harmadik napja, *Prágai Magyar Hírlap*, 2(1923/138), 1923. jún. 19., 3.
- S.n.: A ruszinszói szövetkezeti mozgalom újräledése, *Prágai Magyar Hírlap*, 5(1926/266), 1926. nov. 23., 9.
- S.n.: Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, *Prágai Magyar Hírlap*, 3(1924/190), 1924. aug. 22., 1.
- S.n.: Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete, *Prágai Magyar Hírlap*, 11(1932/259), 1932. nov. 13., 11.
- S.n.: Láncot kötöttek a nagyberegi református lelkész nyakára, *Magyarság*, 19(1938/261), 1938. nov. 17., 4.
- S.n.: Lelkészbekérások, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(1914/9), 1914. márc. 1., 136.
- S.n.: Megnyílt a lévai református zsinat, *Prágai Magyar Hírlap*, 2(1923/136), 1923. jún. 19., 3.
- S.n.: Református lelkészi vizsgák Beregszászon, *Prágai Magyar Hírlap*, 5(1926/251), 1926. nov. 23. 7.
- S.n.: Szerkesztőváltás, *Szatmár-Németi*, 9(1905/44), 1905. júl. 5., 4.
- S.n.: Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, *Sárospataki Református Lapok*, 28(1933/32), 1933. aug. 6., 191. l. még: A kárpátaljai református egyházkerület gyülekezetei, *Pesti Hírlap*, 55(1933/171), 1933. júl. 30., 20.
- SZAMBOROVSKY-NAGY, Ibolya: The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949), *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies* 21(2022/1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005>.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: „Egyedül, de hitünkben megerősödvé”: Bary Gyula lelkészi tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején, *Teológiai Fórum* 14(2020/2), 144–176.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY IBOLYA: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!” A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947), in: KISS Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem 2019*, 2. kötet, Budapest, KRE ETKI – KRE HTK Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 377–398.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–46), *Acta Academiae Beregsasiensis* 15(2016), 83–99.
- SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY Ibolya: Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegi lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által, *Küldetés*, 27(2016/6).

Idegen nyelven

- САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібоя: Зміни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949). Іп: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 35, 2022, 179. DOI: 10.33402/ukr.2022-35-174-185.
- ВОЙНАЛОВИЧ Віктор: *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*, Київ, Світогляд, 2005.
- КАПІТАН Лариса: Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра, *Красзнавство*, 2013/2, 139–145.
- ЛЕШКО Оксана: Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках, *Carpatika-Karpatika*, 2002/20, 105–114.
- ЛЕШКО Оксана: Протестанти Закарпаття: погляд у минуле, іп: Мандрик Іван. (голова): *Науковий вісник УжНУ, Серія: Історія*. Вип.7, Ужгород, Вид-во В. Падяка, 2002, 79–83.
- ЛЕШКО Оксана: Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках, іп: Мандрик І. (голова): *Науковий вісник УжНУ, Серія: Історія*, Вип. 9, Ужгород, Вид-во В. Падяка, 2003, 74–82.
- ОФІЦІНСЬКИЙ, Роман: Напівдержавне православ'я та ізгої-протестанти, іп: Вегеш М., Фединець Ч. (eds.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання*, Ужгород, Ліра, 2010.
- САЛАМАХА, Ігор.: Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948), іп: *Історія релігій в Україні*, кн.1., Львів, 2001, 372–378.
- САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібоя: Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу, іп: Мельничук, О. (заг. ред.): *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 40, Вінниця, ВДПУ, 2022, 68–75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>
- САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібоя: Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу, *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 40(2022), 68–75. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>
- ШЕРСТЮК Інна.: Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки, *Історична пам'ять*, 2012/28, 85–92.